

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ ЗА ПОКРИВАНЕТО НА МЪРТВИТЕ В ГРОБА

Иван Чокоев

Много често при археологически разкопки проучвателите попадат на следи, останали от стари погребения. Обикновено откритите гробове са част от некропол, чието използване най-често е ограничено във времето. В други случаи – при продължително погребване на определено място във вековете, прецизното изследване позволява хронологическото диференциране на гробовете. Всичко това дава възможност да се направят ценни наблюдения, водещи до по-конкретни изводи за материалната култура през вековете, но така също и за духовния свят на хората, оставили след себе си свещените за тях некрополи. Погребалните обичаи, свързани със смъртта и отстраняването на мъртвеца от човешкото жилище, по силата на многостранните си връзки със семейните и календарните обичаи заемат едно от централните места в обичайната система (Генчев 1971: 111–114; Вакарелски 1990: 14–23). Етнографските изследвания могат да бъдат използвани, в определена степен разбира се, за проучването на некрополите и обратно археологическите данни предоставят възможност да се проследят и в по-далечното минало поне някои от погребалните обичаи.

Един от тези обичаи, чието засвидетелстване по археологически път е предмет на настоящото проучване, е приготвеният за погребение мъртвец да бъде покрит най-отгоре с т.нар. “покров”, в народните песни “саван” (Стоин 1962: № 711; Вакарелски 1990: 78). Твърде важно е да се отбележи, че това се изисква и от църквата. Покровът е нескроено платно, с което се покрива цялото тяло на покойника. Обикновено върху него свещеникът още преди опелото начертава с изгасена свещ череп и кръстосани кости, а отстрани изписва инициалите “И. Х.”. Домашният покров трябва да бъде нагласен от съвсем ново, неупотребявано платно, но той може да бъде заменен и с готов, купен и донесен от някой манастир или от Божи гроб (Вакарелски 1990: 78–79).

При разкриването на гроб № 41¹ от некропола край великотърновската църква “Св. Четиридесет мъченици” в областта на фалангите на горните крайници от мъжки скелет бе открит сребърен пръстен, върху чиято плочка лежах натрупвания от дърво, вероятно от ковчег или дъски, поставени върху мъртвеца. Между дървените останки и плочката на пръстена бяха открити следи – отпечатъци от лито натъкан текстил с гъстота 20 x 32 н./см. Тъй като при християнските погребения ръцете са поставяни кръстосани върху трупа, не би следвало да се очакват текстилни останки от облеклото върху пръстена, т.е. отпечатъкът от текстил върху корозионните продукти на пръстена трябва да е от погребален покров (саван) (Чокоев: 1998, 293).

При изследването на материалите от гроб № 39, открит през 1972 г. до същата църква² В. Инкова, идентифицира два вида принадлежности за глава – червено покривало, а над него “златна шапка”, както и пурпурна туника – тържествено военно одеяние, скарамангий (Инкова 1979 а: 10–25; Инкова 1979 б: 5–76). Върху повечето от по-запазените части от шевицата, обточвала туниката-кафтан, проучвателката открива отпечатъци и силно разложени остатъци от разположени една над друга две копринени материи. При техния анализ е установено, че те са напълно идентични по структура с две от материите, открити в областта на черепа. И в този случай в по-горният текстил е констатирана втъкана златосърмена украса. Следи от нея са били открити по цялото протежение на скелета. При тези фрагменти, подобно на намерените в областта на черепа, не е установена връзка на двете материи с другите материали или пък връзка между самите тях. Единствено стратиграфията им ги отнася отново към най-горния тъканен пласт. Данните за въпросните два вида тъкани: разположение над всички останали материали и почти винаги заедно; наличието на втъкана златосърмена украса в по-горната, както и оцветяването им в червено (в различни нюанси обаче) водят проучвателката до извода, че се касае най-вероятно за остатъци от тежко, богато украсено пурпурно покривалосаван, имащо червена копринена подплата. При погребението то е било върху тялото. Не е изключено към това покривало да се отнасят останките от един друг вид златотъкана материя, констатирана единствено в пръстта около черепа, която според проучвателката, би могла да бъде златна ивица, обточваща горния му край (Инкова 1979 б: 70–71). По-нататък обаче В. Инкова отбелязва, че червената копринена подплата на покривалото, положено върху мъртвеца, подсказва, че по-скоро се касае не за покривало, саван, а за подплатена принадлежност към облеклото – “богато украсен и подплатен с червена коприна пурпурен плащ-мантия”. Към този извод я навеждат и разположените около главата две сърмени апликации, за които тя предполага, че са средство за закопчаване на плаща (Инкова 1979 б: 73). Ако оставим настрана различните възможни идентификации, които затрудняват и самата проучвателка (Инкова 1979 б: 90), остава важният за темата факт, че тялото на високопоставения в средновековната социална йерархия знатен мъж преди полагането в гроба е било покрито или със скъпо покривало или с богато украсен плащ.

При изясняване характера на покрива трябва да се има предвид компетентното мнение на етнографите и в частност на твърде много работилия по въпросите на българските погребални обичаи Хр. Вакарелски. Това най-често название на тази вещ, означаващо и покривка изобщо, е наследник на старобългарската дума **покрѡвъ**. Особено впечатление обаче прави означението “садовище”. Като се има предвид, че на някои места, като из Панагюрско например, се вярва, че мъртвецът на оня свят се явява на съд с покрива, неговото название се извежда от корена на глагола съдя, стб. **сѣдоуице**. За означението “олво” се предполага да е сродно с “олеви” при по-широко значение – на

облекло, покривало. Може да се обобщи, че саванът (покривалото, покровът) се е възприемал като одеянието, с което мъртвите се явяват пред съда на оня свят. По своята същност покровът има християнски произход и осмисляне (Вакарелски 1990: 79–80). Наименованието му саван идва от гръцки – τὸ σάβανον (Константин Николский 1900: 754). Симеон Солунски, византийски литургист от кр. на XIV и началото на XV в., отбелязва, че върху облечения мъртвец полагат покров в знак на това, че починалият като вярващ и осветен с тайнствата, се намира под покрива на Христос (Симеон Фессалонийски 1856: гл. 327; Константин Николский 1900: 753). Константин Николский пояснява, че върху нагласения за погребението мирянин се полага бял покров, подсказващ за тези бели одежди, в които човек се облича при кръщението и затова показва, че починалия е съхранил до края на живота си дадения от него обет в оня момент на кръщаването, че той е член на Христовата църква (Константин Николский 1900: 753–754). Може да се обобщи, че белият саван е символ на безсмъртието (Чифлянов 1996: 348).

Утвърждаването на белия цвят за савана, с който се покриват мъртвците, поставя под съмнение идентификацията на най-горните тъкани – червени и златосърмени, от гроб № 39, открит край църквата “Св. Четиридесет мъченици” във В. Търново, като останки от скъпо покривало и засилва определянето им като следи от “богато украсен плащ”. Може да се обобщи, че откриването на останки от бързо деструктиращото в пръстта ленено платно, от което се гласи покровът, е твърде трудно. В случая с гроб № 41 от некропола край същата църква следи от савана са се запазили благодарение на пропиването им с корозионни продукти от метален предмет, в случая пръстен, а самото им разположение спрямо него, дават шанс на отъждествяването им като останки от покров. Трябва да се надяваме, че търсенето и отбелязването на следи от тъкани върху металните предмети, придобити от разкопки, а и други случаи на констатиран текстил в гробове³, както и осмислянето на постъпилите данни, ще доведе до нова археологическа информация, която да задълбочи нашите представи за средновековното практикуване на разглеждания тук обичай – приготвеният за погребение мъртвец да бъде покрит най-отгоре със саван.

БЕЛЕЖКИ

¹ Уточнено е, че гробът е бил изкопан след изграждането на северния портик, който пък е прибавен към църквата не по-рано от края на XIII и началото на XIV в. В гроба е открит и масивен златен пръстен – печат с надпис “Калоянов пръстен”. Неговите палеографски и правописно-езикови черти, според проучвателя, не са типични за началото на XIII в., като някои тенденции са присъщи повече за XIV, отколкото за XIII в. Всичко това води В. Вълв до извода, че пръстенът и гробът не принадлежат на цар Калоян (+1207), а на неизвестен досега в нашата история търновски болярин със същото име (Вълв 1974 а: 37–54; Вълв 1974 б: 86–91).

² Обобщени са и данните от изследването на златния пръстен-печат, антропологичното проучване на костите, дървесината от ковчега, останките от какавиди и мухи, които, според В. Инкова, са съществен принос за окончателното идентифициране на гроб № 39 като гроб на българския цар Калоян (1197–1207) (Инкова 1979 а; Инкова 1979 б: 71–93). Обобщено за двете мнения за и против тази идентификация вж. в: Божилов 1985: 56–57 и Овчаров 1992: 101–119.

³ Твърде интересни данни в това отношение е придобил н. с. Х. Вачев при разкопаването на късносредновековните некрополи около църквите в с. Арбанаси, за която информация му благодаря.

ЛИТЕРАТУРА

Божилов, 1985: Божилов, И. Фамилията на Асеновци. Генеалогия и просопография. С., 1985.

Генчев, 1971: Генчев, Ст. Етнографско единство и регионални различия в обичаите при погребение у българите. – В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. С., 1971, 111–114.

Вакарелски, 1990: Вакарелски, Хр. Български погребални обичаи. Сравнително изследване. С., 1990.

Вълов, 1974 а: Вълов, В. Новите разкопки на църквата “Св. Четиридесет мъченици” във Велико Търново (предварително съобщение). – Археология, № 2, 1974 а, 37–54.

Вълов, 1974 б: Вълов, В. “Калояновият” пръстен или надписът на Иван Асен II. – ИПр, № 3, 1974 б, 86–91.

Инкова, 1979 а: Инкова, В. Приложение на методите на техникo-консервационната експертиза на произведенията на изкуството при проучването на археологически погребения. Автореферат на докторска дисертация. С., 1979 а.

Инкова, 1979 б: Инкова, В. Калояновото погребение. Техникo-лабораторни изследвания. С., 1979 б.

Константин Николский, 1900: Константин Николский. Пособие к изучению устава богослужения православной церкви. С., Петербург, 1900 (Репринт Graz, Austria).

Овчаров, 1992: Овчаров, Д. Човек и добре да живее умира. С., 1992.

Симеон Фессалонийский, 1856: Симеон Фессалонийский. Разговор о святых священнодействиях и тайнствах церковных. С. Петербург, 1856, (Репринт, Москва, 1994)

Стоин, 1962: Стоин, В. Народни песни от Североизточна България. Т. 1, С., 1962.

Чифлянов, 1996: Чифлянов, Бл. Литургика. С., 1996.

Чокоев, 1998: Чокоев, И. Някои наблюдения върху текстилни материали от некропола на църквата “Св. Четиридесет мъченици” във В. Търново. (Проучвания 1992–1993 г.). – Известия на Исторически музей – В. Търново, XIII, 1998, 282–296.